

AHISKALI ÖMER FAİK NUMANZADE'NİN MATBUAT HAYATI-XXIII

 Dr. Rıdvan ÇİTİL

Bizim Ahıska dergisinin 50. ve 51. sayılarında idare-i ruhaniyeler ve onların görevlileri, ayrıca 48. sayıda da Çarlık Rusya idaresinin Kafkasya Müslümanlarını *Sünnî* ve *Şii* olarak bölme siyaseti hakkında Ömer Faik Numanzade'nin yazdığı birkaç yazısını inceleyip değerlendirmiştik. İncelemeler sonucunda benzer birkaç yazıya daha rastladık. Bu yazılardan ilki *İrşad* gazetesinin 237. sayısında *Vasita-i Necatımız Nededir?* başlıklı yazıdır (Gurbanov, 1992: 141-146). Ayrıca bir de daha önce *İrşad* gazetesinin 274. ve 276. sayılarında ilk defa yayımlandıktan sonra başka hiçbir yerde yayınlanmamış olan *İdare-i Ruhaniye Mektepleri* başlıklı iki yazıdır (Erincik, 2009: 682, 689).

Bu konular o dönemde Rusya Müslümanları için önemli meselelerden biriydi. Hem nasıl olmasın ki... Zira yazılardan anlaşıldığı kadarıyla idare-i ruhaniyedeki görevliler, Rusya Türklerinin önceliklerini ve onların faydasına olan işleri düşüneneği yerde, daha çok Rus idaresinin çıkarlarını gözetiyordu. Bu yüzden de Ömer Faik Numanzade bu kurumun ıslah edilip işi bilen insanların başa gelmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Bu arada Kafkasya Müslümanlarını *Sünnî* ve *Şiâ* olarak bölme siyaseti de tarihteki gelişmeleriyle birlikte Rus idaresinin bu konudaki sinsice yaptıkları dile getirilmiştir. Bilindiği gibi Çarlık idaresi, Rusya

Müslümanlarını *Sünnî* ve *Şiâ* olarak birbirlerinden ayırmaya çalışmış ve bunun sonucunda onlar için ayrı ayrı idare merkezleri dahi kurmuştu. Sünnî cemaatin dinî liderini *Müftü*, Şiâ cemaatin dinî liderini de *Şeyhülislâm* isimleriyle birbirinden ayırmıştı... Bu bozguncu siyasetle birlikte Rusya Müslümanlarını aydınlatan kişilerin çok az olmasının ve halkın büyük kısmının cahil ve eğitime karşı tavırlarının da rolü vardı.

Ömer Faik Numanzade'nin bu yazılarını, daha önce yaptığımız gibi Arap harfli Türkçe yazıdan Latin harflerine aktararak parantez içinde kimi yerlerinin günümüz Türkçesini vererek değerlendirmeye devam ediyoruz. Bu sayede değerli *Bizim Ahıska* okuyucuları, o dönemde meydana gelen olaylar hakkında ilk ağızdan ve sağlıklı bir şekilde bilgi edinerek günümüzde olup bitenlerle karşılaşma imkânını elde edecektir.

Vasita-i Necatımız Nededir?

9 Oktyabr 1906/3 Ramazan 1324
[21 Ekim 1906] *İrşad*, Sayı: 237

Bugünkü âdetimiz, efkârımız zaman ve mekânımızın vaz'ii (*durumu*) nazara alırsa (*alınursa*) necat ve terakkimiz idare-i ruhaniyelerin

ıslahına bağlı olduğunu, her sahib-i feraset tasdik eder sanırım (*sanırım*).

Herçend (*her ne kadar*) bir milletin terakkisi -esasen- ruhaniler ile olmayıp, bilakis bazı milletlerin hususiyle Yevropalıların (*Aorupalıların*) terakkisi ruhanilerin nüfuz ve iktidarından düşmekleriyle başlamıştır. Ama İslâm'da -hususen bu nevi zulüm ve cehalet devrinde, her taraftan sıhılıp (*sıkıştırılıp*) ezildiğimiz böyle keşmekeşli bir vakitte- bizim vasita-i necatımızın en umdesi (*dayanağı*), bizi selamete çıkararak (*çıkararak*) yolların en gödegi (*kıyası*) ancak idare-i ruhaniyelerimizin ıslahıdır.

Menim bu sözlerime ihtimal çok kimseler, hususen birçok intelligentlerimiz (*entelektüellerimiz*) gülerler.

Çünkü idare-i ruhaniyelerimiz imdiye kadar cümlemizin nazarına o derece bigâne, hakim, ehemmiyetsiz, nüfuzsuz, hırda (*küçük*) görünübür (*görünüyor*) ki ondan bizim için bir necat ümidi tasavvur etmek bile bir hayal-i fasid hesap olubdur. Ama hakikatte ise böyle değildir:

İdare-i ruhaniyeler, bizim yegâne şer'i mahkememiz, millî meclisimiz, ictimaî idaremiz, hususi kabinetimiz (*odamız*), müstakil meşverethanemizdir. Bizi diriltten de odur, öldüren de odur. Rusya'da İslâm'ı sahlayan da (*koruyan da*) odur, batıran da odur. Bizi "insan" edecek de odur, bugünkü güne salan da odur. Ama ne etmeli ki böyle büyük bir idare-i milliyeyi biz şimdiye kadar özümüze mal etmemişik (*etmemişiz*). Ne fayda ki böyle âli (*yüce*) bir idarenin millet ile olan münasebet ve merbutiyetini (*bağını*) nazara alıp onun ıslahına asla çalışmamışık (*çalışmamışız*). Bilakis, heme vakit öz zararımıza olarak öz keyiflerine veya özgelelerin siyasî oyuncakları olmağına bol bol müsaa-deler etmişik (*etmişiz*).

Budur ki idare-i ruhaniyelerimiz bizi selamete çıkaracakları ivazına (*karşılık*) bugün başımıza en büyük bir belâ ve boyunduruk, terakki ve maarifimize, hürriyet-i vicdaniyemize en muhkem bir set olubdur (*olmuştur*).

Burasını biraz izah edek (*edelim*):

Bir milletin terakkisi yüz şeye bağlı ise, yüzü de ancak mektep ve medresedir ve bunların yoldaşları olan minber ve vaizdir. Hâlbuki mektep ve medreselerimiz kanuna, urefâ (*arifler*) idare-i ruhaniyelerimizin ihtiyarındadır. Demek ki bizim vücut ve ruhumuz idare-i ruhaniyelerin elindedir. İmdi, necat veya felâket-i milliyemize bu derece merbutiyeti olan bir idarenin ahvaline üzden (*yüzeyden*) bir göz gezdirek. Görek, böyle bir ehemmiyetli idare-i milliyeye bizim için imdiye kadar ne

iş görüb (*görmüş*)? Görek bu son igirmi beş - otuz il (*yıl*) içinde bizim için nice mektep ve medrese vücuda getirilip (*yapmışlar*)?

Bu ve bunlar kimi (*gibi*) birçok suallere cevap şekk (*şüph*)e yoh ki: Hiç, hiçin hamı manasıyla hiç... gene de hiçtir...

*

Tiflisli çok ziyade tül çeken bu kimi (*gibi*) ciğersuz ahvali birahıp asıl matlaba geçek (*konuya geçelim*): Zahiren mahz (*sırf*) bizim için, biz milletin nef'i (*yararı*) için tesis olunan idare-i ruhaniyelerin millete verdikleri ve verecekleri tehlikeli zararların asıl bâisi (*sebebi*) kimler olduğunu ahtarak (*araştıralım*). İdare-i ruhaniyeleri öz keyiflerine, öz istibdatlarına, özgelelerin siyasî oyuncaklığı olmağına yol verenleri mülâhaza edek (*düşünelim*). Bugünkü su-i idarelerini, ulema yerine ulemanüma bir pare cehle ve hamiyetsizlerin menâsıb-ı aliyeyi (*yüce makamları*) gasp edip maarif-i milliyemiz arhını (*yolunu*) kurutmağa çalışmalarının asıl sebeplerini nazara alak (*alalım*):

Etraflıca nazara alıp mülâhaza edecek olursak göreceyik (*göreceğiz*) ki idare-i ruhaniyeler bare-sinde nazara gelen hamı yamanlıkların (*bütün kötülüklerin*), hamı musibetlerin asıl ve yegâne bâisler mahz bizik (*sebepleri sırf biziz*), biz cematık (*topluluğuz*). Biz ha vakit (*ne zaman*), idare-i ruhaniyelerin ne olduğunu tanımak istemişik (*istemişiz*)? Biz ha vakit bu idareleri özümüze mal etmeğe, yani öz millî idaremiz olmağına çalışmışık (*çalışmışız*)? Biz ha vakit bu idarelerden özümüze gelen zarar ve zulümleri defetmeğe, onların asıl hesaplarını ahtarmak (*aktarmak*) zahmetine düşmüşük (*düşmüşüz*)?

Bir idare heyetinin ki nasb ve azli bizimle, bizim intihabımızla değildir, ondan bize nef gözlemek (*yarar beklemek*), özü yatıp özgeden necat ümit edenlerin puç (*boş*) hayaline ohşar (*benzer*).

Hayat ve memâtımız (*ölümümüz*) hizmetine bağlı olduğu bir reis, bir kadı baresinde hüsnü şehadet, hakk-ı tercih ki -kasıtları, fikirleri malumbir pare pristavların (*polis müdürlerinin*), naçalniklerin (*amirlerinin*) elinde, azl ve kenarları gubernatorların (*valilerinin*) keyfine asılı ola, öyle bir reisten, kadıdan, azadan ümit edebilirik (*edebiliriz*) ve ne ümit etmeğe hakkımız vardır?

Bunlarla beraber, biraz da tabiat-ı beşeriye-yi nazar-ı dikkate alak (*alalım*): Malumdur ki umumiyetle insanlar, hususiyle ilim ve itikattan, hamiyet-i milliyeden mahrum olanlar azl ve nasp sahiplerine, büyük müstebitlere, güçlü görünen sahib-i mansıplara boyun eğmekten, tâbi olmaktan, onların hâhişine (*isteyine*) göre

amel etmekten geri durmazlar. Bir reis, bir kadı ki milletinden bir kömek (*yardım*), veya bir zarar ve korhu ümit etmeye ve millet nazarında mesul olmaya o hâkim milletine elbette ki bihakkın (*hakıyla*) hizmet etmez.

Bilakis, idare-i ruhaniyeler teşkil olunandan beri, bir çohlu güzel medreselerimiz, minberlerimiz baykuşlara mesken olup (*oldu*). Bir çohlu gayretli ulemaların, hamiyetli müderrislerin yerlerini bir pare cahil ve ahlaksızlar dutup (*tutmuş*). Hele, bu son zamanlarda, idare-i ruhaniyelerin iltifatları sayesinde, kadılık ve uzuvluk kimi (*gibi*) ilme, vâkıfa, iktidara bağlı olan âlî (*yüce*) mansıplar öyle cahillerin, bî-haberlerin eline düşübdür (*düşmüştür*) ki Arapça o yana dursun, Türkçe bile yazmaktan acizdirler.

Hâlbuki hemin bu cahil ve aciz sahib-i mansıpların olduğu yerlerde ne kadar muktedir, malumatlı, hamiyetli ruhanilerimiz var ki kenarda kalıp - Türkçesi: Alçak ve rüsvalıkla reisleri memnun ede bilmediklerinden bir lokma çöreğe (*ekmeğe*) muhtaçtırlar.

İdarelere ve gubernskiy (*vilayet*) meclislere bahınız. Dikkatle bahınız ki kısmet-i meâb cenap sedirlerin (*yöneticilerin*) dairelerini kimler ihata edip (*kuşatmış*)?

Göreceksiniz ki uzvun biri sedrin yoldaşı (*eşinin*) oğlu, sekreter emisi (*amca*) oğlu veyahut kardeş oğlu, uyezd (*kaza*) kadısı karguzarçısının (*kâtibin*) bacısı oğlu... ve gayri.

Ya duhovny¹ mollalar?

Ah burasını hiç sormayın (*sormayın*): Bu başına döndüğüm kullukta neinki "ilm" bir balaca sevad (*çocukça eğitim*) bile lâzım değil:

O kadar ki adı molla, özü bir iki motal peynire² malik ola veya canına kurban olduğum bir şeyhten, bir ağadan "iltimas" kağızı (*kâğıdı*) getirebilecek kadar gözü açık ola. O yanısı asan (*gerisi kolay*)...

Ey ehl-i insaf! Bilirsiniz idare ve meclis imtihanları maarif-i milliyemize ne büyük zararlar, ne dehşetli yaralar vurur (*vuruyor*)? Duhovny imtihanları bir neçe (*nice*) manatlık zehr-i mâre (*yılan zehri*) indirilenden sonra, âyâ (*acaba*) kimde ilme heves ve gayret kalır? Kim zahmet çekip ilim tahsil etmek ister?

Elbet ilim duhovnylık için değildir, vesiledir,

¹ Orenburgskoye Magometanskoye Duhovnoye Sobraniye (Оренбургское Магометанское Духовное Собрание): 1788 yılında II. Katerina tarafından Ufa'da kurulan ilk Rusya müftülüğüdür. Burada din adamları yetiştirilip tayinleri yapıldı. Genelde Çarlık Rusya idaresine bağlı olan kişiler seçilip atanırdı.

² Doğu yöresinde tulum, tulux adı verilen Azerbaycan Türklerinin ise motal dedikleri koyun ve keçi derilerine tepilen peynirdir.

ama yemek, yaşamak da istenilir. Kimdir, açlık ve hakaret için ömür sarf edip ohuyan?

Mademki maişet ve ilmi bir mansıp bir neçe girvenke (*nice libre*) yağ ve peynir ile ele gelir, kim delidir ki medrese künclerinde (*köşelerinde*) çürüyüp ilim tahsil etsin?

Bir de idare-i ruhaniyelerin taht-ı nazarındaki mekteplere bahınız, bahınız ki bizim bu yegâne millî ve resmi mekteplerimizde acaba ne ohunur (*okutuluyor*), kimlerdir ders verenler?

Bu mekteplerde ohuyup kurtaranları (*bitirenleri*) imtihan ediniz görün kent mekteplerinde ohuyarlardan tefavütleri var mı? Bînevâ (*zavallı*), mazlum uşakların (*çocukların*) ataları öyle gümân edirler (*zannediyorlar*) ki, nur-ı çeşmleri "Tiflis" te ilim tahsil edirler (*ediyorlar*). Ne bedbahtlık, ne avamlık?

Ya mescitlerimiz, minberlerimiz? Of! Burası daha yaman, daha acıklı!

Budur ki dirilmek, terakki etmek ve hür olmak isteyen milletler cümle hâkimlerin, vezirlerin, hatta padişahların millet nazarında mesul tutulmalarını kanunun en birinci maddesine dâhil etmek isterler. Ve bunun için de mal ve candan geçirler (*oluyorlar*). Siyasî mektepler hele bir yanda dursun, Ruslarla hem mezhep (*aynı mezhepten*) olan komşumuz **Gürcüler**, ruhanî idarelerini millî ve müstakil etmek için gece gündüz çalışırlar.

Peterburg'dan ferman-ı imparatorî ile gelen reis-i ruhanilerini umûmen baykot (*genellikle boykot*) edip, neinki kentliler, hatta hiçbir Gürcü ruhanisi de reis ile görüşmüyor.

Bu sebeple bînevâ yalnız kalıp ne edeceğine çışıyıp (*şaşırmış*).

Bu cenap Peterburg'dan taze (*yeni*) gelende bir neçe meclislerde şiddetli nutuklar ile ilan edirdi (*ediyordu*) ki Gürcüler için aleyhte idare mümkün değildir.

Hâlbuki imdi gazeteler ile kemal-i tevazuyla ilan olunur ki:

Gürcülerin ruhanî idarelerine, yakın vakitte Peterburg'da bahılacaktır, tevakku olunur (*beklenir*) ki o vakte kadar cemaat rahat ve sakin olsun.

Demek ki Gürcüler de necatlarını ruhanî idarelerini cemaat eline almakta bilip, bu barede hiçbir şey diriğ etmiyorlar.

Komşumuz Ermenilerin hâlleri ise malum:

Onların bu derece terakki ve gayretleri idare-i ruhaniyelerini çohdan öz ellerine geçirip, onun sayesinde çalışmalarıyla değil de nedir?

Hülâsa, büyük bir devlete tâbi olan hurda (*küçük*) milletlerin öz idare-i ruhaniyeleri öz

ihtiyarlarında olmasa o millet mevcudiyetini hiç vakit sahlayabilmez (*koruyamaz*).

Buna göre milletini, vatanını seven cümle Müslümana farz-ı ayndır ki Cenap Ahmed Bek Ağayef'in teklifini can u dilden kabul edip Gence'de bir meclis-i millinin teşkiline sa'y etsin.

*

Ahmed Bek Ağayefe

Alicenap! İdare-i ruhaniyelerin -(idare-i ruhaniyelerimiz "miz" demeye utanıram (utanıyorum))- ıslahı için Gence'de bir meclis teşkilini umuma havale edirsiniz (ediyorsunuz).

Çoh güzel, lakin cemaatimizin, zamanemizin bugünkü hâli ona müsaade eder mi ki bu mukaddes amelin husulüne herkes fiilen çalışılsın? Yahşi olmaz mı ki Bakû kimi (gibi) merkezde bu işten ötürü bir heyet teşkil edilsin. Bu heyet her şehre davetnameler yazıp vekil intihabını tevakku etsin (beklesin) ve Gence'deki umumî meclisin vaktini tayin edip ruhsat-ı resmîyesini alsın.

Numanzade

Görüldüğü gibi Ömer Faik Numanzade *Vasıta-i Necatımız Nededir?* başlıklı yazıda, insanların ilerlemeleri için idare-i ruhaniyelerin ıslah edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu kurumların ıslah edilmesi sonucunda başkaları yükselmeyi bilmıştır. Bu kurumların ıslah edilmesinin yanında da kurum çalışanlarının tanıtık vasıtasıyla değil de liyakate dayanarak işe alınması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü işi bilmeyen birisinden bir fayda gelmediği gibi zarar da geliyordu. Ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında da gene toplumun sebep olduğu da anlaşılmalıdır. Bu yüzden de toplum fertlerinin bilinçlenmesi ve bilgili olmaları gerektiği de bir başka husus idi. Bunlarında yanında mescit ve minberlerin ve idare-i ruhaniye mekteplerinden mezun olan öğrencilerin bilgi seviyesinin içler acınacak bir hâlde olmaları da yazının ana konularındandır. Bu konularda yapılması gerekenler ise kurumların ıslah edilip ehil insanların iş başına gelmesidir. Hatta Ahmed Bey Ağaoğlu'nun idare-i ruhaniyelerin ıslahı için meclisin toplanması gerektiği çağırısı da ilk ve önemli adımlardan olabileceği olması gerektiği belirtilmiştir.

Ömer Faik Numanzade'nin yazılarından bazılarını ihtiva eden kitap, "Seçilmiş Eserleri" adıyla 1992'de Bakü'de basılmıştır.

İdare-i Ruhaniye Mektepleri

29 Noyabr 1906/25 Şevval 1324
[12 Aralık 1906] *İrşad*, Sayı: 274

Tiflis'te, müftü ve şeyhülislamın nezaretleri altında iki Müslüman mektebi vardır.

Birinin kapısının üstünde: "*Ömer Talimhanesi*" diğerinin üstünde: "*Ali Talimhanesi*" yazılıdır.

Mektep haricinde yine göze sataşan (*ilişen*) bu

Ahıskalı ilk kadın eğitimci Şefika Efendizade Hanım ve Ömer Faik'in karısı Abide Hanım.

iki muhtelif adın ne maksat ve hayal ile yazıldığı herkesi fikre salsa yeridir.

“Ali, Ömer” talimhanesi ne demek?

Kimdir, bu sözleri dikkat ile duvarlara, kapı üstlerine naksettirenler.

“Ali, Ömer” sözlerini, bunların iri iri olmalarını evlad-ı milletin kalplerini ta küçüklüğünden doldurmalarının sebep ve hikmeti nedir?

Dünyada ad kıtlığı mı olup ki vaktiyle bî-haber, gafil avamlar arasında münâzaun-fih (*ihtilâflı*) olan bu iki adı kapı üstlerine nakşedip bir mani bir din-i mübin salıklarını -ta etfal-i ümit talimhanelerine kadar- tefrikaya salıp birbirlerine soğuk (*soğuk*) bahmağa sebep olublar (*olmuşlar*)?

Malumdur ki vaktiyle Emevîler mahz riyâset (*başkanlık*) ve hükümdarlık kastıyla Er-Resul taraftarlarını her yerde tazyik ve onlara becerdikçe zulüm ve cefa ederdiler. Hilâfet-i Abbâsî de tesis olduktan sonra Emevîleri kuvvetten salırdılar.

Bu iki silsile-i hükümdarının her ikisi de şeriat ve hilâfete hizmet etmekten ziyade öz istiklal ve hükümdarlıklarının bekasına çalışırdılar. Bunların istiklal arzuları ittihad-ı İslâm'a büyük büyük

zararlar, baltalar vurmağa başladı, ta o vakitten Sünnîlik, Şîalılık, siyaset ve hükümdarlık elitleri oldu. İki müstakil Müslüman hükûmeti siyaseten birbirinden ne kadar ayrılmağa uzaklaşmağa mecbur olduysalar, esasen bir olan Sünnî ve Şîalığı da birbirinden o nispette ayırmağa vadar (*mecbur*) oldular.

Biraz sonra Yavuz Sultan Selim, hamı memalik-i İslâmiye'yi (*bütün İslâm âlemini*) öz siyaset bayrağı altına almak için İran'ın Memalik-i Osmaniye'ye ilhakını vacip bildi ve bu niyetle “Çaldıran” semtine yürüdü.

Bu zamanda, İran'da sahib-i nüfuz olan meşhur Şah İsmail Safevi de İran'ı Sultan Selim'in hücumundan kurtarmak için Şîalığı Sünnîlikten lap ayrı göstermeğe ve Şîalığı muhafaza bahanesiyle asker mecbur etmeğe cem oldu (*toplandı*). Siyaset ve muhafaza-i kavmiyet cihetiyle ol zaman belki böyle de lâzım idi. Alelhusus o vakitlerde “kavmiyet” ve “vatan” hissi hele uyanmamıştı. Her şeyde mezhep bahane tutulurdu, her cür vukuat-ı siyasiye mezhep adıyla icra olunurdu.

Osmanlı ile İran'ın ayrı ayrı kuvvetli hükûmet

olmakları Sünnî ve Şîalık gibi bir mani-i müttehide ayrı bir reng-i nifak verdi. Osmanlı sahib-i nüfuzları, menfaatperest uleması Şîalığı hakir göstermeğe, İran hâkimleri mülkdar olması da öz maksatları için Sünnîliği hususiyile Hazret-i Ömer'i hakaretlemeğe başladılar. Bu barede (*konuda*) her iki tarafın kasıtları mahz bir idi ki o da fûrû'-ı dini elde bahane gösterip öz riyaset ve istiklallerini muhafaza etmekte.

İmdi ise, hamdolsun biraz gözümüz açılıp nifakın zararını hissedip geçmiş günahlarımıza pişman olmağa başladık.

İmdi, çoh güzel başa düşürük (*anlıyoruz*) ki Sünnîlik-Şîalık arasında -fûrû'-ı dince- olan bir hırda (*küçük*) fer', ki o, Şâfiî ile Hanefî arasında bile vardır, hiç vakit Sünnî ile Şîa'nın ittihadına mani olmaz.

Bundan seveyi (*başka*) imdi kanırık (*anlıyoruz*) ki hem mezhep, hem sâye, hem kıt'a, hem menfaat olan iki devlet Yevropalılarının tecavüzünden özerlerini muhafaza etmek için mutlak müttehit hem (*aynı*) rey, hem meslek olmakları lâzımdır. Bu lüzumu eğer Yevropalılarının elinde oyuncak olan Sultan Hamid ile İran'ın bazı bahadurları hele tasdik etmiyorlarsa her iki cemaat onları zor ile mecbur etmelidirler.

Gelek asıl matlaba: Böyle vakitte, Tiflis'te, Sünnî ve Şîa mekteplerinin üstünde: "Ali - Ömer" sözlerini gördükçe hâlâ, Sultan Selim ve Şah İsmail devirleri yâda gelir. Hâlâ, menfaatperest şahısların oynadıkları kanlı facialar insanın kalbini parçalıyor.

Bununla beraber, men (*ben*) sanmam ki bu nifakâmîz sözleri bizim ulema tarafından yazdırılmıştır. Hayır, belki yazmağa mecbur edilmişlerdir.

Hiç yâdımdan çıkmaz: Bir gün Şeki'de bir efendinin yanında gittim. Onu ziyade meşgul görüp sual ettim: Hayır ola? Dedi: "Bir havârici sahib-i nüfuzu menden, bizde olan mezhebi fırkaların âdetini ve sebep-i ihtilâflarını tûl-i tûlânî yazmağımı hâhiş eder. Biz neçesini (*nicesini*) yazıp vermiştim. Kabul etmedi - dedi: 72 fırka ile budur mu? Men de, mecbur oldum ki fark-ı mezhepleri ile beraber tarik-ı şeyhiyeyi ayrı ayrı yazam".

-Dedim: Bizim fırkaların ihtilâfı Ruslara ne dert olup?

-Dedi: Orasını bilmem, ama tapşırır ki ne kadar çok yazsam o kadar razı kalaram!..."

Belî (*Evet*), niçin razı kalmazlar: Bir milleti ayrı ayrı fırkalara bölüp vuruşturmak ve ahirde bir lokma ile asanca perişan etmek az muvaffakiyet mi?

Görünür ki bizim dağılmamızı hâhiş edenler (*isteyenler*) yatmıyorlar. Belki en nazik ve mezhebi damarlarımıza el atıp bizi birbirimizden ayırmak

ve bu suretle zayıflatmak planlarını çok güzel tatbik ediyorlar.

Lakin bize ne olup ki bir memleketin terakkileri, bir milletin evladı ola ola -bir hırda fûrû'-ı din ile- birbirimizden ayrılmak ahmaklığında bulunuruk?

Bize ne olup ki Asya kıtasının mühim bir semtinde, "Türk-Fars" adında iki kadim hem (*aynı*) mezhep komşu, hem menfaat, hem meslek, hem tehlike, hem dert iki yar-ı vefadar ola ola birbirimizden ayrılmak divaneliğini kabul edirik?

Bize ne olup ki böyle bir vakitte, her milletin öz dili, öz ittihadı, öz menfaati uğrunda canlarını minnetsiz feda ettikleri böyle hengâmelerde, bizim bir mektebin üstünde "Ali", diğzerinin üstünde "Ömer" sözlerini yazıp milletimizi ayırak!

Bizim nifak ve ihtilâfımızı özlerine mukaddes meslek bilenler, cür be cür avam pesendane, ahmak feralbane vesileler ile çalışır ki aramızdaki ihtilâfı "ittihat"a çevirip onların kalbî hâhişlerini, gizli planlarını sındırmayak.

İşin hakikati böyle olan surette, cüz'î mezhebî teferruatı elimizde bahane edip ihtilâfta devam etmeğimiz ve öz hayatımıza öz elimizle kastedip düşmanların planlarına kömek etmek değil de nedir?

Buralarını da geçip asıl matlaba (*maksada*) gelek:

(*Gene var*)

Numanzade

Görüldüğü gibi Ömer Faik Numanzade *İdare-i Ruhaniye Mektepleri* başlıklı yazının ilkinde Tiflis'te Sünnî ile Şîalara ait iki okulun adından hareket ederek Sünnî-Şîa çatışmasının ortaya çıkmasının tarihçesini yazmıştır. Bu ihtilâfın Ruslar tarafından kullanmasını da kendi başından geçen bir olayla dile getirmiştir. Ayrıca bu ayrışmanın Rusya Müslümanlarına büyük zararlar verdiği ifade edilmiştir.

İdare-i Ruhaniye Mektepleri

1 Dekabr 1906/27 Şevval 1324
[14 Aralık 1906] *İrşad*, Sayı: 276

Tiflis'te, her idare-i ruhaniyenin taht-ı nezaretinde birer mektep vardır.

Bu mektepler 3 sınıflı, 6 şube vardır. Elan, her mektepte 30-40 can şakirt var. Her mektepte ikice muallim bulunur. Biri Müslüman derslerinin muallimidir. Diğeri Rus derslerinin.

Muallimlerin mevacibi 32 manat 17 kapık

yarımdır.

Müftünün taht-ı nazarındaki mektepte hazine harcıyla on şakirt leylîdir (*yatılı*). Her leylî şakirde ayda 60 manat harç olunur.

Şeyhülislamın nazarındaki mektepte leylî şakirdan yohdur (*yatılı öğrenciler yoktur*).

Bu mekteplerin zamanımızdaki derece-i talim ve tahsilleri iptidaî (*ilkel*) olmakla beraber çok noksan ve perişandır.

Bunların, kentlerimizdeki (*köylerimizdeki*) iptidaî "Rus" mekteplerinden malumat ve terbiye cihetiyle bir o kadar tefavütleri (*farkları*) yohdur. Eğer varsa: Biraz Arabî ve Farsî ohumağı -üç dört il (*yıllık*) vakit geçirip- yanılmalarıdır.

Hâlbuki bu mekteplerden, ikmal-i tahsil "?" edip çahanlara haylisi ihtiyarlar verilibdir. Eğer bu mekteplerden şehadetname (*mezuniyet belgesi*) alanlar, özlerinin derece-i malumatlarını ildirmeyip, şehadetnamelerini gösterecek olsalar hayli hürmetli kulluklara geçebilirler.

Ama, öyle ki beş on gün kalıp asıl biliklerini yani hiç bir zad (*sey*) bilmediklerini anlatırlar, idare reisleri tarafından mahkemeye şikayet olunur ki unlar özlerine sahte vekalet şehadetname kayırbılar!!!.

Hak ve insafla mahkeme edecek olursak bu mekteplerin asıl açılmalarındaki maksat ve program ile imdiki dereceleri arasında çoh büyük tefavüt vardır.

Uzun sözlere ne hacet: Bu mekteplere mahsus olan kanun ve kararda da bahacak olursak, ders programları, muallimlerin sanı (*nüfuzu*), usul-i idaresi -o vakte göre- hayli mükemmel koyulub.

Ama hayıf ki hiçkes kanun ve kararlara göre mektebin nef'ini mülâhaza edip iş görmeyip, hiçbir müftü, hiçbir şeyhülislam öz ellerindeki kanun-ı devlete tekye edip (*dayanıp*) mektepleri iptidaî hâllerinden ve birinci ildeki (*yıldaki*) vaziyetinden yuharı kaldırıp üçüncü ve dördüncü muallimlerin gelmeğine ve mektebin kanuna göre, büyümeğine katma fikir vermeyibler. Budur ki bu mektepler birinci ilde ne cür olublarsa bugüne kadar o iptidaî ve noksan hâllerile kalıblar (*kalmışlar*).

Lakin müftüler, şeyhülislamalar eğer bir cüz'î himmet, hamiyet, gayret gösterse idi -kanuna göre- mekteplerin ikmal-i esasını hâhiş etse idiler, daha açığı görklerin verdiği kesâlet (*tembellik*) ve uşaklığı (*çocukluğu*) atıp bir cüz'î özlerine zahmet verse idiler mektepler kat'an (*kesinlikle*) bu günde, bu hiçlikte kalmaz idi. Ne ise geçen geçip!

Acaba bu mektepleri imdi üyütüp, doğrudan bir mükemmel hayırlı neticeli mektep hâline

koymak olmaz mı? Âyâ (*acaba*) kırk ilden (*yıldan*) beri devam eden, vücut ve lüzumu kanunen tayin olunan "Tiflis Gubernskiy Meclisi"ni bir kalem ile sağittırıp polny (*tam*) idare-i ruhaniye kullukçularına verdiren, verdirmeye ihtiyar ve nüfuzu olam bir şeyhülislam ve bir müftü eğer yürekten isteseler, bir cüz'î de millet baresinde zahmet çekmeği kabul etseler idare-i ruhaniye mekteplerini kanunun müsaade ettiği dereceye çihara bilmezler mi?

Dikkatle mülâhaza olunursa ve bugünkü idare-i ruhaniye mekteplerinin olmalarıyla olamalarının bir tefavütü yohdur. Hayır sehv ettim. Bugünkü hâllerile devamları millet için büyük zarardır. Çünkü bu mekteplerin hiç yüzünü bilmeyenler buraya arhayın olup (*güvenip*) uşaklarını özge muntazam ve nef'li (*yararlı*) mekteplere göndermiyorlar.

Hülasa Tiflis gibi medeni bir merkezde idare-i ruhaniye mekteplerinin bugünkü hâlleri ile devamları geleceğini fikirleşen (*düşünen*) her sahib-i hamiyet için mâye-i ye's ve keder olsa şayandır.

Milletin kaydına bir cüz'î kalmak isteyenler geleceği fikredenler, millet yüzünden sahib-i mal ve nüfuz olup biraz insaf ve hamiyeti olanlar bu meseleye lâzımınca ehemmiyet vermelidirler.

Menim öz tasavvurumca, bu mekteplerin ayrı ayrı olmalarında hiçbir mana yohdur, belki büyük zararları vardır.

Bu iki mektebin birleşmeğinde ise, geleceğimiz için, büyük büyük faideler vardır.

Mektep bir olup büyüyecek olursa: Hem kuvvetli, muntazam nezareti daha dikkatli olar ve hem de ittihat ve ittifakımıza büyük bir delil-i mücessem olar (*canlı delil olur*).

Bir de, bu iki mektebin birleşmeğinde hiçbir müşkilât (*zorluklar*) yohdur. Belki manevi ve maddi menfaati çoh çohdur. Çünkü şeriatın fûrû'ata (*yan dallara*) ait derslerinden sewayi (*başka*) ayrıca ohunacak hiçbir şeyi yohdur. Kur'an, yazı, kıraat, tecvit, Farsî, Arabî, Rusî, hesap, tarih, coğrafya, resim... ve gayrı, cümlesi bir dil, bir usul ile ohunur. Ancak haftada 2-3- akâid ve fıkıh derisi ayrı ayrı muallimler tarafından verilir. Şîa ve Sünnî fûrû'atına olan bir cüz'î ihtilâf için, ki bu da usul-i din ve esas-ı şeriatı zerre kadar bozuyor. Bir millet, bir kavim, bir din evladını iki yere bölüp zayıf etmek -zamanemizle tekazâsına göre- büyük günah ve yanlışlıktır, sanıram (*sanıyorum*).

Bir de teferruatta bir hırda ayrılık olsa da, mademki birdir, mekteplerimizde divanhanelerimizde, hatta mescitlerimizde mutlak bir olmalıdır. İki cemaat o vakit birleşer bilir ki dilleri,

âdetleri, menfaatleri bir olmaya, bu cür cemaatin dinlerinde, hatta fûrû'at mezheplerinde zerre kadar bir tefavüt ve ihtilâf olmasa bile, gene birleşemezler. Bu hususta, hem din ve hem mezhep olan Ruslar ile Gürcülerin daimî münaza ve ayrılımları büyük şahittir. Bu acı hakikati de teessüfle arz edeyim ki eğer iş müftü ile şeyhülislama ve bunlar fikrindeki ahund ve efendilere kalsa, biri: Menim Sünnî kardeşlerim. Diğeri: Menim Şîa kardeşlerim deyip öz riyaset ve menfaatleri derdinden araya hemişe zıddiyet katacaklardır.

Gene asıl matlaba gelek (*konuya gelelim*):

İdare-i ruhaniye mektepleri birleşip büyüseler bile bununla asıl matlup gene kurtarmıyor. Asıl hâhişimiz gene amele gelmiyor. Çünkü idare-i "ruhaniye"lerimizin taht-ı nüfuzlarındaki mektepler "ruhanî" ve "millî" değil. Ruhanî değil ondan ötürü ki bu mektepten çıkanlar konka doktorlarından sewayi (*yarış kondüktörlerinden başka*) bir işe yaramıyorlar. Millî değil ondan ötürü ki hesap, coğrafya, tarih, hendese ve gayri fenni dersler "ana" dilinde diye bilmiyor.

İdare-i ruhaniyelerin taht-ı nazaretlerindeki mektep yaraşar ki "ruhanî" olsun o vakit millete ruhanî yetiştirsin, neinki kent pisarleri (*kâtipleri*), seledovatil (*müstantık/sorgu hâkimi*) dilmaçları (*tercümanları*). Çünkü bu mektepleri büyütüp muntazam bir hâl koysak oradan ancak hırda Rus divanhanelerine biraz akıllı başlı dilmanc ve pisar yetiştirmiş oluruk. Böyle bir kullukluk, mektebin ise, idare-i ruhaniyelere hiç bir güne talluku yohdur.

Bugün bizim en ziyade ihtiyacımız "ruhanî"leridir. Zamanemize nazaran, "ruhanî" medreselerinin vücud-ı millete olan nispeti kanun-ı vücud-ı beşere olan nispeti kimidir (*gibidir*). Binaenaleyh bugünkü bu iki hayırsız, manasız mektepleri birleştirip -Allah'ın da peygamberin de milletin de razı kalacağı- muntazam bir medrese-i ruhaniyeye kalp etmek rüesa-i milletin en birinci vazifeleridir.

Bu hâlde her ik mektebe ilde (*yılda*) beş min (*bin*) manat sarf edilir. Hele, artırmayak, Bakûluların vaat ettikleri hatta bir mukaddese-i hayır olmak üzere verdikleri on min manat kenarda dursun, mektebin bugünkü beş manat ile ilde (*yılda*) 15 - 20 talebe ohutmak olur, ki bugünkü hiçlikten gene hayırlıdır.

Kaldı ki hoş ve ruhnevaz avazalar kimi (*gibi*) gele gele işitilip batan "medrese-i ruhaniye" sohbetleri çohdandır batıp işitilmez oldu. Hâlbuki vakit geçiyor, gelecek tehlikeler yaklaşılıyor. İdare-i ruhaniyelerimizin ıslahı, medrese-i

ruhaniyeler tesisi milletimizin terakkisine en birinci kadem-i hesap etmeliyiz. Valla milletin rehberleri olacak ruhanilerin dert ve kaydlarına kalmayıp kalıblar, tiyatrolar tesis etmek, soyuk serçeşmesini (*soğuk kaynağını*) çıldığı yerleri birahup şorultmak için, ayahlarını düzeltmeğe ohşar.

Numanzade

Ömer Faik Numanzade, *İdare-i Ruhaniye Mektepleri* başlıklı yazının ikinci kısmında ise Tiflis'teki bu iki okulun yapısı, öğretmenleri ve onların durumuyla öğrencilerin hâllerini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Ömer Faik Bey'in gözlemleri ve tespitleri sonucunda bu okulların ve bunlardan mezun olanların pek de işe yaramadıkları ve gerekli vazifeyi yerine getirmediği ve getiremeyeceği sonucuna varmaktadır. Bu kötü durumdan kurtulmak için ise bunların ıslah edilip zamanın şartlarına göre düzenlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Neticede idare-i ruhaniyeler ve bunlara bağlı görevliler ile bu urumun okullarından mezun olanların bir işe yaraması için ilkin idare-i ruhaniyenin ıslah edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü Rusya Müslümanlarının kurtuluşu bunlara bağlıydı. Bunun yanında da halkın cehaletten kurtulup Rus idaresinin ayrıştırma siyasetine alet olmaları gerektiği de idare-i ruhaniyelerin ıslahı kadar da önemliydi. Nitekim bu yazılardan günümüze bakan yönleriyle değerlendirilip gerekenlerin vakit kaybetmeksizin yapılması temennisiyle...

Kaynakça:

1. *Bizim Ahıska* dergisi, No: 31-52.
2. Emel Erincik, *İrşad Gazetesi'nin 1905-1906 Yıllarının Kronolojik Fihristi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009. (Prof. Dr. Yavuz Akpınar yönetiminde hazırlanmış ve basılmamış yüksek lisan tezi.)
3. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1978.
4. *İrşad* gazetesi 1906, No: 237, 274, 276.
5. Prof. Dr. Şamil Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade, Seçilmiş Eserleri*, Yazıcı, Bakû, 1992.
6. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.
7. Prof. Dr. Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.